

СЕМАНТЫКА-КАМУНІКАТЫЎНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ ДРУГАСНЫХ НАЙМЕННЯЎ ПАГАРДЫ Ў ЛЕКСІЧНАЙ СІСТЭМЕ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Носік А.А.

*Беларускі дзяржаўны медыцынскі ўніверсітэт
Беларусь, Мінск*

Анатацыя

Артыкул прысвечаны актуальнай на сённяшні дзень тэме другасных найменняў. Падкрэсліваецца факт, што працэсы метафарызацыі цесна звязаны з культурай моўнай супольнасці. Вылучаюцца і апісваюцца характэрныя асаблівасці вытворнай семантычнай парадыгмы эмоцыі пагарды ў беларускай мове.

Ключавыя словы: *метафара, эмоцыі, пагарда, семантыка.*

Складаная прырода эмоцый патрабуе комплекснага падыходу да іх вывучэння і апісання. Эмацыянальныя перажыванні ўяўляюць сабой спецыфічны спосаб камунікацыі з навакольным светам, які забяспечвае арганізму здольнасць да адаптацыі і ўказвае на магчымыя накірункі вырашэння пэўных задач і задавальнення сваіх патрэб.

У шматаблічны эмацыянальных з'яў Я. Д. Хомская вылучае такія іх тыпы, як «эмацыянальны тон адчуванняў, эмацыянальная рэакцыя (або эмацыянальны працэс), эмацыянальныя станы, эмацыянальна-асобасныя якасці. Кожны з гэтых тыпаў эмацыянальных з'яў характарызуецца сваімі заканамернасцямі фарміравання, функцыянавання і распаду, што нельга не ўлічваць пры пабудове агульнапсіхалагічнай канцэпцыі эмоцый. Агульнапсіхалагічная канцэпцыя эмоцый павінна ўлічваць і цэнтральны для чалавечай псіхікі фактар – фактар сацыяльнага вопыту, культурна-гістарычнай дэтэрмінацыі ўсіх чалавечых псіхічных з'яў, уключаючы і эмоцыі. Сацыяльная

дэтэрмінацыя вызначае перш за ўсё той прадмет (аб'ект), на які накіравана эмацыянальная з'ява, г.зн. эмацыянальную ацэнку яго ўспрымання. Сацыяльная дэтэрмінацыя (праз від псіхічнай дзейнасці) тлумачыць узнікненне той ці іншай эмоцыі. Культурна-гістарычная дэтэрмінацыя вызначае таксама і формы выражэння эмоцый, працэсы іх самарэгуляцыі» [2, с. 9].

Фундаментальныя эмоцыі, да ліку якіх адносіцца пагарда, з'яўляюцца важнымі ў жыцці індывіда. Узнікаючы паасобна, яны існуюць толькі на працягу невялікіх прамежкаў часу – да таго як актывуюцца іншыя эмоцыі і утвараюцца эмацыянальныя комплексы. Так, напрыклад, К. Ізард вылучае так званы «комплекс варожасці», які складаюць *гнеў, агіда і пагарда*. Сама «варожасць, – на думку Ізарда, – уключае таксама схільнасці, узаемадзеянні афектаў і звычайна думкі ці вобразы, звязаныя з нанясеннем шкоды аб'екту варожасці. Такія вобразы і пажаданні неабавязкова змяшчаюць рэальны намер нанесці шкоду. Варожасць не ўключае ў сябе слоўнай або фізічнай актыўнасці» [2, с. 83 – 84; 302]. З вышэйсказанага можна зрабіць выснову, што варожасць з'яўляецца матывацыйным штуршком (базай), нарастанне якой можа запускаяць і падтрымліваць агрэсію – само фізічнае дзеянне, кінетычную рэалізацыю працэсаў дзейнасці мозга, звязаных з псіхікай чалавека.

У плане выражэння найменш актыўнай эмоцыяй з комплексу варожасці з'яўляецца *пагарда*. У К. Ізарда знаходзім: «Сітуацыі, якія выклікаюць пагарду, – гэта тыя, у якіх індывіду неабходна адчуваць сябе мацнейшым, разумнейшым, лепшым у нейкіх адносінах, чым асоба, якой пагарджаюць. Сітуацыі, якія выклікаюць рэўнасць, сквапнасць і саперніцтва, ствараюць глебу, якая падмацоўвае пагарду [...]. Пагарда, як *гнеў і агіда*, у вядомай меры з'яўляюцца пачуццём варожасці. Чалавек варожа адносіцца да таго, кім (або чым) ён пагарджае» [2, с. 99]. Ён называе пагарду «халоднай» эмоцыяй, якая здольна ўзмацняцца і прыводзіць да непрадказальных вынікаў, такіх як, напрыклад, забойства.

Лінгвістычны аналіз эмоцый прадугледжвае супастаўленне розных псіхалагічных падыходаў і тэорый, звязаных з прыродай эмоцый, іх класіфікацыяй і характарыстыкамі. Сэнсавая структура лексем, што называюць эмацыянальныя станы, фарміруецца гістарычным вопытам, культурай, унікальным духам народа, аднак першасным арыенцірам выступае ўніверсальны біялагічны падмурок, агульны для большасці этнасаў. Механізмы семантычнай дэрывацыі рэпрэзентуюць эмацыянальны кампанент у сувязі з кагнітыўным вопытам і накірункамі катэтарызацыі аб'ектыўнай рэальнасці. Пасродкам праекцыі матэрыяльнага свету на эмацыянальны актуалізуюцца асацыятыўныя сувязі, аналогіі, параўнанні.

Вербалізаваная ў метафары эмацыянальная парадыгма пагарды адлюстроўвае назапашаны пачуццёвы вопыт соцыуму і перадае інтэнсіўнасць і градуальнасць працэсаў псіхікі і фізіялогіі. Гіпотэза аб тым, што канатацыя ўтрымлівае ў сабе элемент ацэнкі, які актуалізуецца ў мове як характарыстыка ўласцівасцей аб'екта, выяўляе ступень яго каштоўнасці і значнасці для носьбітаў мовы. Ацэнка, якая перажываецца суб'ектам, каррэлюецца з эмацыянальнымі адносінамі і праяўляецца ў працэсе непасрэднага

індывідуальнага маўленчага акта (аказіянальна) або як агульнамоўны (узуальны) моўна-выяўленчы сродак.

Комплекс другасных намінацыяўных элементаў пагарды ў лексічнай сістэме сучаснай беларускай мовы базіруецца на пазакантэкстных, сацыяльна замацаваных узуальных значэннях моўных адзінак і можа быць прадстаўлены ў выглядзе наступнай семантычнай рубрыкацыі:

1) набываць цвёрды стан → напоўніцца знявагай, выражаць падкрэслена раўнадушныя адносіны: *зачарсцвелы* ‘бяздушны, нячулы’: *Бацька ўслед за дачкою трыў у вір такіх падзей, якія здольны адрадыць як уражлівую да новага маладую душу Тацыяны, так і зачарсцвелую натуру старога чалавека* (У.Калеснік); *счарсцвелы* ‘які стаў бездушным, нячулым’: *Старое, счарсцвелае за доўгія гады жыцця сэрца [Параскі] нібы памаладзела і соладка калацілася* (Р.Сабаленка); *чэрствы, (чорствы)* ‘нячулы, бездушны’: *[Настачка] не хацела паказаць.. [слёз] сваёй чэрствай сястры* (М.Ракітны); *каменны* ‘нячулы, раўнадушны’: *Сэрца чарсцвела, рабілася каменным, толькі адно кволае пачуццё і засталася ў ім* (Р.Мурашка); *зачарсцвець* ‘стаць бездушным, нячулым’: *Няўжо ты так зачарсцвела на сваёй рабоце, што страціла ўсялякую цікавасць да людзей?* (І.Шамякін); *камянець* ЛСВ ‘станавіцца жорсткім, бездушным, аб’якавым да ўсяго’: *Пяшчотнае сэрца [Машэкі] камянее ад зганьбаванага каханьня* (Р.Шкраба);

2) колкі, востры шып + тактыльныя ўздзеянні → надзвычайна зневажальнае стаўленне, вербальнае выражэнне пагарды: *калоць* ‘рабіць каму-н. з’едлівыя колкія заўвагі; папракаць каго-н.’: *[Жанчыны] рабілі невялічкі перапынак, абедалі і з новымі сіламі калолі адна другую самымі адвостранымі словамі* (М.Пянкрат); ‘пра варожы, пільны позірк’: *[Тацыяна] не бачыла .. [немцаў], але адчувала, што іх пільныя позіркы колюць яе спіну* (І.Шамякін); *укалоць* ‘пакрыўдзіць, абразіць; даняць’: *У голасе Прасі на гэты раз гучала непадроблена злосць і жаданне ўкалоць абоіх: і гаспадара і падчарыцу* (А.Васілевіч); *калючка* ‘з’едлівая заўвага, вострая насмешка’: – *Змоўк ваш бог, Нахамчык, – з калючкай пад’ехаў.. Лейба* (Р.Мурашка); *укол* ‘заўвага, учынак, якія прычыняюць непрыемнасці, крыўдзяць, абражаюць каго-н.’: *Кожная .. сустрэча [Вольгі і Сашы] суправаджалася ўзаемнымі ўколамі* (І.Новікаў); *калючы* ‘востры, са злой насмешкай’: *Бацька ў роспачы, у злосці Кінуў жмут калючых слоў.* (Я.Колас); *колкі* ‘з’едлівы, злосны’: *Раптам успомніліся.. колкія і пякучыя словы, якімі [цётка] не раз надзяляла Васіля* (А.Кулакоўскі);

3) паніжаная тэмпература → павярхоўныя адносіны: *халаднаваты* ‘раўнадушны, бясстрасны’: *Максім таксама спыніўся, з халаднаватай цікавасцю разглядаючы.. [Шашу]* (І.Шамякін); *халодны* ‘пазбаўлены душэўнага цяпла; строгі, нядобразычлівы’: *Халодны позірк. Халодны прыём. ■ Развітанне было сухім, халодным* (У.Шахавец); *ледзяны* ‘пагардліва-халодны, знішчальны: *Ледзяны позірк*; ‘халодна-раўнадушны, аб’якавы’: *Ледзяныя вочы. Ледзяны выраз твару; халаднаватасць* ‘раўнадушныя, бясстрасныя адносіны да каго-, чаго-н.’: *Стрыманасць, халаднаватасць – як нейкі абавязковы закон паводзін. Адносін да ўсіх. Ад чаго гэта? Ад апаскі, што прастата, ветлівасць шкодыць сур’ёзнасці, пільнасці?..* (І.Мележ);

4) фізіялагічны акт → выражэнне абьякавасці: *напляваць* ‘аднесціся нядбайна, раўнадушна або з пагардай да каго-, чаго-н.; выказванне поўнай абьякавасці або пагарды’: [Генадзь:] – *Будыка не баіцца, што пра яго скажуць. Я так бачу: напляваць яму на вашу камісію* (І. Шамякін), *пляваць* ‘адносіцца да каго-, чаго-н. з пагардай, зусім не лічыцца з кім, чым-н.’: *Наогул, як гэта можна пляваць на тое, што зрабіў рабочы чалавек!* (У. Шахавец).

Такім чынам, рэальны свет пагарды адлюстроўваецца сукупнасцю ўяўленняў аб разнастайных формах адлюстравання і дзейнасці. Намінатыўны корпус пагарды рэалізуе магчымасці спалучэння ўяўленняў чалавека аб свеце і іх моўную інтэрпрэтацыю. Канатататыўны семантычны змест паўстае ў ролі перыферыйнай вобласці патэнцыйнай лексіка-семантычнай групойкі пагарды, пашыраючы названую паняццёвую сферу, прадстаўляецца рэпрэзэнтантам сацыяльнага вопыту беларускага этнасу і характарызуецца сістэмнасцю ўжывання ў акрэсленым моўным калектыве.

Літаратура

1. Хомская, Е. Д. Мозг и эмоции (нейропсихологическое исследование) / Е. Д. Хомская, Н. Я. Батова. – М.: Изд-во МГУ, 1992. –180 с.
2. Изард, К. Эмоции человека / К. Изард; пер. с англ.; под ред. Л.Я. Гозманова. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – 439 с.

SEMANTIC AND COMMUNICATIVE FEATURES OF SECONDARY NAMES OF CONTEMPT IN THE LEXICAL SYSTEM OF THE BELARUSIAN LANGUAGE

Nosik A.A.

*Belarusian State Medical University
Belarus, Minsk*

Abstract. The article is devoted to the current problem of secondary nominations. The fact that the processes of metaphorization are closely related to the culture of the linguistic community is stressed. It distinguishes and describes the characteristic features of the derived semantic paradigm of the emotion of contempt in the Belarusian language.

Keywords: *metaphor, emotion, contempt, semantics.*